

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т.Г.ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БЕТКО ІРИНА ПАВЛІВНА

БІБЛІЙНІ СЮЖЕТИ І МОТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ
ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ю.ОІ.02 – Українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

К и ї в - 1 9 9 3

Робота виконана в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка Академії наук України

Науковий керівник – доктор філологічних наук
ЯЦЕНКО М.Т.

Офіційні опоненти:

Доктор філологічних наук В.Л.СМІЛЯНСЬКА

Кандидат філологічних наук С.К.РОСОВЕЦЬКИЙ

Провідна установа – Чернівецький державний університет ім.Ю.Федьковича

Захист відбудеться ТРАВНЯ 1998 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 016.85.01 при Інституті літератури ім.Т.Г.Шевченка АН України /252001, Київ, вул.Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту літератури.

Автореферат розісланий 20 КВІТНЯ 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради *Лізу* СЕДИМА М.М.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00777456 (-)

AB - 30.1.20

Конструктивні процеси, що визначають стан сучасної української культури, великою мірою спрямовані на подолання тоталітарно-атеїстичної депресії, яка спричинила відрив від історичних джерел національної і загальнолюдської духовності. У контексті цих процесів актуальним є всебічне дослідження проблеми освоєння українською літературою духовно-художнього світу Біблії.

Завжди перебуваючи в зоні посиленої уваги діячів національної культури, ця проблема була одним з об'єктів літературознавчого вивчення. Однак поряд із безсумнівними здобутками дослідники, насамперед у радянські часи, далеко не завжди керувалися науково-об'єктивною методологією в дослідженні духовного життя людини і суспільства, у вивченні різноманітних проявів міфологічної свідомості; її місце підмінялося так званим партійним підходом. Це призводило до того, що твори глибокого релігійного змісту, а також ті, в яких біблійні ідеї інтерпретувалися суголосно сакральному духові Книги Книг, однозначно оцінювалися як реакційні. Натомість утверджувалася думка про відсутність і безперспективність релігійно-духовної традиції в українській поезії взагалі та всіляко популяризувалася антиклерикальна й атеїстична література. Коли ж йшлося про такі твори, як, наприклад, "Сад божественних пісней, презабілий із зерн Святиеннаго Писанія" Сковороди, "Псалми Давидові" й "Марія" Шевченка, "Смерть Каїна" і "Мойсей" Франка, "Одержима" і "На полі крові" Лесі Українки та інші, літературознавчий аналіз зводився переважно до акцентування еретичних і апокрифічних мотивів, розриву з біблійною традицією тощо. Антиклерикальні мотиви справді мали місце, але в інших, далеко не таких однозначних вимірах, і, отже, не визначали істинної природи біблійної рецепції.

Практично всі спроби попереднього розгляду рецепції біблійних сюжетів і мотивів у межах національного літературознавства є більшою чи меншою мірою політизованими, що призводило до немилучого змішування антиклерикального, релігійно-світоглядного і власне генетично-біблійного критеріїв. Часом на основі історико- і теоретико-літературного аналізу тексту з'являлась ідеологічна тенденційна надбудова, що нерідко призводило до суперечливого пояснення типологічно однорідних літературних фактів. Загальним місцем і досі лишається теза про Франка і Лесю Українку як войовничих атеїстів; тим часом у багатьох творах біблійну тематику вони розробляли суголосно першоджерелу.

Сьогодні з'явилися реальні перспективи всебічного розкриття феномену Біблії як загальнокультурної цінності. Досі узагальнюючі теми по цій проблемі не були предметом спеціальних зацікавлень вітчизняних літературознавців. Дане дослідження являє собою одну з перших спроб системного вивчення закономірностей рецепції біблійних сюжетів і мотивів в українській поезії рубежа XIX–XX ст., коли ця рецепція набуває чи не найвиразніших мистецьких форм за всю історію з часів Київської Русі /саме цим пояснюється вибір історико-літературного періоду дослідження/. На цьому етапі, коли в українській літературі простежується розвиток практично всіх напрямів і стилів, характерних для європейського літературного процесу, утворюється надзвичайно сприятливий культурний простір як для художньої рецепції самої Біблії, так і для розширення на цьому ґрунті контактів з європейськими літературами.

Освоєння біблійних сюжетів і мотивів в українській поезії кінця XIX – початку XX ст. акумулює в собі всю попередню традицію як суто літературну /національну і загальноєвропейську/, так і громадсько-політичну, ідеологічну, просвітительську. Рецепція Біблії у цей період відбувається у справді енциклопедичному контексті, який складають такі чинники: створення першого повного перекладу Святого Письма українською мовою, перекладання найвизначніших творів європейської поезії на біблійну тематику, наукове студіювання Біблії українськими поетами.

Поява на рубежі століть творів біблійної тематики, які сягнули світового рівня, відкривала широкі перспективи в близьке і далеко майбутнє. Без великих і малих досягнень і прорахунків українських поетів цього періоду в освоєнні художнього світу Біблії неможливо уявити пантеїстичної лірики Б.-І. Антоновича, блиско релігійної поезії неокласиків, багатьох представників української діаспори і шестидесятиників, містико-езотеричних прозрінь Юрія Клена, натхненних молитовно-псалтирних плачів Липа Костенко та ін.

Актуальність дослідження зумовлюється потребою осмислити значення ідейно-естетичної рецепції Біблії для розвитку української поезії кінця XIX – початку XX ст., повернути творам на біблійні сюжети і мотиви всю повноту змісту, без чого неможливо побудувати науково об'єктивну картину розвитку української літератури. У своєму чергу інтерпретація національно-визвольних проблем, гостро поставлених у зазначених творах, доповнює наше розуміння завдань побудови державності України, духовного розвитку нації, збагачення її менталітету.

Мета роботи – прояснити глибинні фактори складних пошуків духовно-поетичного самовираження українського народу, що відбувалися в один із бурхливих періодів історичного життя України, а також у намаганні осмислити те місце, яке Біблія на рубежі століть посідала в культурній свідомості нації. Для цього насамперед необхідно відповісти на два основних питання: які духовні й естетичні причини звернення української поезії до Біблії у розглядувану добу та що являють собою з філологічного /зокрема жанрово-стильового/ погляду твори біблійної тематики. У зв'язку з цим постає ряд конкретних завдань: проблемно-змістовий аналіз творів, визначення головних проблемних напрямів у контексті тогочасної української дійсності, встановлення співвідношення між трьома рівнями поетичного аналізу /національним, індивідуально-особистісним, філософсько-світоглядним/; розгляд творів як компонентів спільних типологічних рядів європейської літератури; дослідження особливостей жанрової специфіки творів, визначальних рис їх поезики /образності, стилістики, хронології, переважачого типу художнього узагальнення, своєрідності способів символіко-алегоричної ідеалізації героїв і подій/.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять праці з проблем мистецьких знакових систем /С.Аверинцева, М.Бахтіна, А.Гуревича, М.Кагана, А.Досева, В.Лотмана, Д.Маливайка, М.Храпченка, Є.Яковлева/, міфологічної свідомості і психоаналізу /В.Фромма, К.Г.Юнга/, ритуально-міфологічної і біблійної критики /Г.Гече, Є.Мелетинського, В.Пропца, М.Стебліна-Каменського, Н.Фрай, Дж.Трезера, О.Фрейденберг/, езотеризму /О.Блаватської, Р.Штайнера/, а також з питань теорії поезики, жанру і стилю /Л.Гінзбург, М.Гірмана, Г.Поспелова, А.Соколова, Л.Тимофєєва та ін./ і спільних типологічних рядів /І.Неупокоевої/. Крім того, дослідження базується на теоретико- та історико-літературних працях І.Франка, М.Зерова, П.Филиповича, М.Драй-Хмара, О.Вілецького, в яких закладено фундаментальні підвалини порівняльного і проблемно-типологічного /у контексті свого часу/ вивчення вершинних надбань української поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст., та на спеціальних франкознавчих і лосезнавчих дослідженнях /І.Журавської, А.Каспрука, Л.Куліньської, Ю.Клим'юка, Л.Марченко-Голомб/, Л.Міщенко, Р.Мишука, О.Ставицького, А.Скоця, О.Шпильової та багатьох інших, а також вчених української діаспори – І.Качуровського, М.Ласло-Кучек, М.Невлого, П.Одарченка/. У дисертації застосований системно-описовий принцип аналізу з використанням порівняльного, психологічного, структурного методів. Відповідно до вимог наукової об'єктивності й методологічної неупе-

редженості аналіз поетичних творів у дисертації здійснюється з урахуванням особливостей старозавітніх і новозавітніх першоджерел, а також усїєї попередньої і наступної традиції мистецької рецепції Біблії /що раніше або не робилося зовсім, або бралося до уваги не в повному обсязі/.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше у вітчизняному літературознавстві біблійні контакти української поезії кінця ХІХ - початку ХХ ст. вивчаються типологічно як зустріч-діалог двох культур. При цьому доводиться, що, розв'язуючи базові проблеми бездержавного рабського існування свого народу, українська поезія далеко не формально освоювала біблійну тематику, стилістику і образність /у той час як у попередніх дослідженнях проблема редукувалася до окремих локальних питань використання езопівської мови, фольклорних сюжетів і мотивів тощо/. Автор намагається по-новому розглянути процес самої мистецької рецепції різноманітних символів авторитетної культури: комплексно як ушир /окреслення змістового кола міфологем, колізій, символів та кола жанрових одиниць і стильових прийомів/, так і вглиб /проблемно-художнє наповнення обох кіл/. До контексту літературознавчого аналізу вперше залучаються твори релігійного змісту, які довгий час лишалися за межами уваги не тільки вчених, а й видавців.

Практичне значення дисертації. Різноаспектне вивчення старозавітніх і новозавітніх тем в українській поезії рубежа ХІХ-ХХ ст. розкриває широку панораму творчої взаємодії двох культур, вкраще окреслює загальнолюдські підвалини національного літературного процесу. Освоєння даної теми має як історико-літературне значення в плані розширення наших знань про українську поезію кінця ХІХ - початку ХХ ст., її проблематику, поетику, жанровий склад, образне мислення, так і теоретичне /зокрема в розробці порівняльної аналітико-синтезуючої методики/. Адекватне наукове осмислення закономірностей рецепції Біблії великою мірою доповнює картину духовного розвитку нації, її заповітних прагнень і культурних здобутків. Крізь призму Біблії як світового явища виявляється ряд типологічних сходжень з європейськими літературами і глибока своєрідність національного літературного процесу.

Апробація роботи. По темі дисертації прочитано сім наукових доповідей: на Міжнародному симпозиумі "Леся Українка і світова культура" /Львів, 1991/, на ХІУ Всесоюзному теоретичному семінарі "Мировоззрение и научное познание" /Переяслав-Хмельницький, 1991/, а також на п'яти республіканських наукових конференціях. Публікації

перелічені в кінці автореферату. Повний текст дисертації обговорений на засіданні відділу нової української літератури Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка АН України.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів /"Біблія як джерело ідей. Проблемний аналіз" і "Поетика. Манрові і стильові особливості"/, висновків і списку літератури.

У вступі обґрунтовується тема дослідження, визначаються його актуальність, мета і завдання, а також ступінь вивченості проблеми, окреслюються теоретико-методологічні засади роботи. Насамперед наголошується, що в контексті гуманітарних пошуків і досягнень науки ХХ ст. проблема співвідношення релігії й атеїзму взагалі втрачає своє актуальне онтологічне значення: "Питання не в тому, релігія чи її заперечення, а в тому, якого роду релігія: сприяє вона людському розвитку, розкриттю власне людських сил, чи вона ці сили паралізує"¹. Звідси адекватним класифікаційним критерієм колективної свідомості людства, яка є релігійною за самою своєю природою, має виступати не понятійна пара теїзм – атеїзм, а гуманізм – авторитарність. Прикладом релігій гуманістичного типу є вчення великого пророка Ісаїї, Ісуса Христа, а також містична течія в християнстві. Водночас войовничий атеїзм нерідко набуває фанатичних виявів авторитарності. У новій українській поезії реценція атеїстичних віянь доби утворює замкнене самодостатнє відгалуження, тоді як численні питання християнської свідомості в процесі здобуття людиною духовної свободи складають струнку розгалужену систему. Так, Я.Щоголев, В.Александров, В.Щурат, М.Філянський, А.Гриневич та багато інших поетів осмислювали християнську віру як гарант духовної свободи і опори в злигоднях життя. В процесі таких медитацій відбувалося зростання самосвідомості ліричного героя від повної духовної сліпоти і внутрішньої світоглядної суперечливості до гармонійного злиття з Богом і створеним ним Всесвітом в усьому його розмаїтті.

У контексті зазначеної проблематики погляд на Біблію видається актуальним принаймні у трьох площинах: міфологічній, літературній, езотеричній. Святе Письмо репрезентує конгломерат систем міфологічних уявлень, що складають універсальну часо-просторову модель Всесвіту, викликаного до життя волею трансцендентного абсолюту². Канс-

¹ Фромм Э. Психоанализ и религия // Сумерки богов: Сб. / Сост. и общ. ред. А.А.Яковлева. - М.: Политиздат, 1990. - С. 161.

² Фрезер Дж. Фольклор в Ветхом Завете. - М.: Политиздат, 1988.

нічні й апокрифічні книги Старого і Нового Завіту складають у сукупності цілу бібліотеку, яка включає велику кількість текстів, різних за змістом, жанрами і стилями, а також часом виникнення тощо³. Езотеричний феномен Біблії полягає в практично нескінченній перспективі розкриття символічного значення її ідей, образів, сюжетів і мотивів. У процесі цього розкриття відбувається ієрархічне розмежування рівнів людської свідомості /символ драбини Іакова, І М. 28:12-13/, починаючи від побутово-профанного й закінчуючи ментально-трансцендентним, на якому вербально-комунікативні й пізнавальні потенції Логоса повністю себе вичерпують⁴.

Міфологічний, літературний і езотеричний аспекти неоднаково представлені в різних творах на біблійні сюжети і мотиви. Співвідношення біблійної і конкретно-історичної /або психологічної/ проблематики, а також питома вага кожної у межах певного твору визначають його рецептивний тип. У процесі освоєння Біблії європейською літературою сформувалися три рецептивні культурологічні моделі; умовно їх можна визначити як середньовічну, ренесансну й неоміфологічну. Перша є бібліоцентричною, друга – антропоцентричною; суть третьої моделі полягає в прагненні вже в новому; інтелектуальному контексті до злиття реального з фантастичним у цілісності міфа, де суб'єктивне і об'єктивне логічно не розмежовані. В українській поезії наявні всі три рецептивні моделі. Середньовічна побутувала з часів Київської Русі до кінця ХІІІ ст., ренесансна функціонувала переважно в межах ХІХ ст., хоча її витoki можна знайти і в стародавню добу, а формування неоміфологічної рецептивної моделі, припадаючи на рубіж ХІХ – ХХ ст., у чомусь навіть випереджає західноєвропейський процес.

Перший зразок /"Біблія як джерело ідей. Проблемний аналіз"/. У загальному корпусі поетичних творів на біблійні теми виділяються три концентричні проблемні кола. У центрі першого – проблема національного самовизначення українського народу; другого – комплекс питань морально-етичного характеру; третього – система складного духовно-філософського пізнання Бога, Всесвіту і людини. Пропозиційний розподіл є значною мірою умовним. Сене його – в уявленні

³ Гаче Г. Библиейские истории: Пер. с венг. – М.: Политиздат, 1988; Guye N. The Great Code: The Bible and Literature. New York-Lond., 1982.

⁴ Блаватская В.П. Тайная доктрина. Синтез науки, религии и философии. – М.: Эксполмс и культура, 1991; Штайнер Р. Христианство как мистический факт и мистерия драматизма. – Бреслау: Ной, 1991.

невипадковості вибору сюжетів і мотивів. Між трьома окресленими колами простежується тісний зв'язок: вони об'єднуються в одну систему стрижнями найзагальніших наскрізних проблем за принципом своєрідної взаємієрархії зовні, а всередині, в межах кожного окремо взятого кола, виступають як структурні чинники, вказуючи на те спільне, що об'єднує твори. Так, на рівні загальної системи філософсько-світоглядне містить у собі морально-етичне, що в свою чергу включає в себе національне. Тим часом з локального рівня проблемного аналізу українські поети нерідко виходили безпосередньо на загальнолюдський, підпорядковуючи морально-етичне і гносеологічне національному, а не навпаки.

У першому проблемному коді наскрізною є тема неволі; у біблійний контекст вона вводить через аналогії єгипетського і вавилонського полону, розкриваючи такий ряд семантичних ототожнень: давні євреї – українці, Єгипет, Вавилон – царська Росія. Алегорія єгипетського полону як домінуючий художній засіб виводиться у творах І.Франка /"Заповіт Якова"/, Лесі Українки /"Ізраїль в Єгипті", "В домі роботи, в країні неволі"/, М.Чернявського /"Коли як віл Ізраїль спину гнув", "Вигнанці ми"/ та ін. Порівняно більшою популярністю користувався мотив вавилонського полону, актуалізуючись переважно у зв'язку з численними переспівами 137-го псалма "Над річками вавилонськими" /Інтерпретації Т.Шваченка, П.Куліша, Олени Пчілки, С.Рудянского, Я.Шоголова, В.Александрова, І.Франка та багатьох інших/. Крім того, у творах Лесі Українки "Єврейська мелодія", "Ave, Regina!", "Як Ізраїль діставсь ворогам у полон", "Вавилонський полон" і "На руїнах" мотиви 137-го псалма опосередковуються темою мистецтва і мити у житті поневленого народу, а у поезіях А.Кримського "Тарасове свято на чужині" й О.Олеся "Народе-Страднику" вони активізуються у зв'язку з ширшою темою вигнання. 137-ий псалом привертав увагу українських поетів на фоні трагедійного осмислення глибокої духовної депресії поневленого народу, можливість актуалізації в його контексті широкого спектру історико-культурологічних асоціацій.

З потужним мотивом вавилонського полону нерідко об'єднувався мотив полону єгипетського. Органічним змістом їх в узагальнений образ-символ національної неволі характеризуються поезії І.Франка "На ріці вавилонській" та Лесі Українки "І ти колись боролась, нов Ізраїль". Нерідко алегорична проблема вавилонського полону розкривалась через мотив Вавилої Руїни /поезії В.Самійлонка, С.Бердєєва, М.Філянського, Лесі Українки та особливо - П.Куліша/.

Тема неволі виступала піддрунтям для розкриття глобальної проблеми виходу з єгипетсько-вавілонського /а фактично російського/ рабства. При цьому актуалізувалась постать пророка у двох основних іпостасях. Одна пов'язується з пророком-проповідником Єремією, який жив за часів вавілонського полону і Великої Руїни. Діяльність Єремії не зводилась до зловісного пророкування і оплакування неволі; його висока духовна місія полягала у закликах до збереження етнічної своєрідності в нівельюючих умовах полону, а також у наданні народові надії на краще майбутнє. Такий генетичний тип пророка характерний для творчості Лесі Українки. Інша іпостась репрезентує радикальний тип пророка Мойсея, який вивів євреїв з вікового єгипетського рабства; найбільшого резонансу цей тип набув у творчості І.Франка, де він наявний у багатьох поезіях і узагальнений у філософській поемі "Мойсей".

Розгляд європейського контексту спільного типологічного ряду, який складають твори А. де Він"ї, Ш.Петефі, І.Малача, К.Гауптмана, показує, що архетипно вірогідне відтворення образу Мойсея простежується виключно у літературах недержавних націй /зокрема українській і угорській/. Натомість у літературах вільних націй, для яких тема національної свободи втрачала мистецьку актуальність внаслідок її фактичного здобуття, образ Мойсея не позначений глибинним проникненням у психологію народного вождя. Тут цей образ або дістає принципово відмінний архетипний код, який по суті не має нічого спільного з біблійним прототипом /філософська поема А. де Він"ї "Мойсей"/, або набуває цілком епігонського характеру /драматична поема К.Гауптмана є багато в чому вторинною по відношенню до Франкового "Мойсея"/.

Образ пророка і пов'язані з ним сюжетні колізії нерідко редукуються до локального мотиву пророцтва. Він включає інтерпретацію неволі як Божої кари, молитву за поневолений народ, візію майбутнього процвітання "на оновленій землі". Так, пророцтва про відродження нації представлені переспівами 35-ої глави Ісаїї та 37-ої глави Єзекіїла у поезіях Т.Шевченка, В.Щурата, Лесі Українки.

Серед творів першого проблемного кола переважають старозавітні образи, сюжети і мотиви, але разом з тим наявні й деякі євангельські, пов'язані в основному з постаттю Ісуса Христа /Благовіщення, Різдво, Розп'яття, Воскресіння, Друге Пришестя; зустрічається також локальний мотив воскресіння Лазаря/. Та головний акцент на євангельській тематиці робиться у творах **другого проблемного кода**, де порушуються питання морально-етичного характеру. Якщо на націо-

нальному рівні проблемного аналізу заперукою виходу народу з неволі виступає пророк Сиблійного типу, то на рівні загальнолюдському етичним ідеалом, а також гарантом порятунку як окремої людини, так і всього людства є Ісус Христос. Булучи посередником між Богом і людьми, які через своє маловір'я втратили здатність до безпосереднього спілкування з вищими рівнями духовної свідомості, Месія, як і старозавітні пророки, за основну мету свого покликання мав проповідання Божої волі серед людей – спочатку окремої громади, згодом усього людства. У Старому Завіті Божа воля висловлювалася безпосередньо через численні пророцтва і опосередковано, алегорично через факти священної історії богообраного народу. В Новому Завіті Христос є безпосереднім втіленням Божого Логосу, покликаним до "сіяння Слова Божого" серед тих, хто здатний почути і зрозуміти це Слово.

Евангельський мотив сіяння Слова Божого чи просто мотив Сіяча розвивається у творах І.Франка, В.Александрова, І.Манжури, М.Чернявського, Б.Грінченка та ін. Франкова "Притча про сіяння Слова Божого" разом з іншими витримана у дусі першоджерела, але не утворює з ним семантичної тотожності. За евангельською каньсю Франко виводить психологічні архетипи своєї доби: митникам, фарисеям, духовним мерцям протиставляються "Христові спадкоємці в царстві духа", чие серце, будучи тим добрим ґрунтом, на який падає Слово Боже, дає щедрий врожай мудрості, добра, самозречення. Полярний мотив кукалю зустрічається лише у вірші В.Шурата "По Господніх пожитях", набуваючи пересічно-самодостатнього розвитку.

Притча про сіяння Слова Божого перебуває в безпосередньому ідейному зв'язку з Нагірною проповіддю, яка є квінтесенцією християнського віровчення. Власне вісім заповідей блаженства і були тими "зернами", що їх Христос посіяв серед людей. Реценція Нагірної проповіді здійснюється у поезіях О.Ковиського "Провідь на горі", В.Александрова "Провідь Христа на горі про блаженства", Б.Грінченка "Горе вам!".

Ідеї християнського гуманізму оригінально інтерпретуються у творчості І.Франка, що довгий час лишалося поза увагою дослідників. Так, у поемах "Святий Валентій" та "Іван Вишенський" осмислюються різні аспекти теми любові до ближнього. У центрі обох поем – проблема морально-етичного вибору героя, пов'язана з потребою активного втручання у життя ближніх. Та якщо Валентій благає Бога вразити його хворобою, яка викликала б до нього відразу й ненависть людей, що свідчить про духовну незрілість героя, найзапо-

вітнішим бажанням Івана Вишенського стає прагнення активної любові до ближніх і свідомої саможертви заради врятування України. Внутрішньо зрікаючись затворництва як фізичного, так і духовного, герої формально порушає сувору обітницю аскета. Але його вибір, глибоко жертвований по суті, виправдовується з позицій моралі Христа. Істинна праведність полягає не в сліпому слідуванні канону будь-якою ціною, а в умінні розібратися в конкретній життєвій ситуації з позицій розвинутої свідомості. Дальшого розвитку мотиви християнських заповідей набувають у збірках "Мій Ізмарагд" та "Давне і нове". Мораль християнського праведника тут не суперечить моралі активного борця, адже ідеалом кожного є дійова любов до ближніх. Змістовне наповнення цих збірок взагалі дає чимало підстав щодо пересомислення образу "вічного революціонера", досі панівного у франкознавстві.

В руслі загальногуманістичних цінностей християнства розглядає проблему героїчно-жертвовної особистості Леся Українка. Ключем до розуміння письменницької природи високої жертвовності, свідомого несення хреста служить віра "Завжди терновий вінець". Глибоко жертвуваними натурами виведені Міріам і Лесія, Руфін і Прісцилла, адвокат Мартіан та інші герої письменниці. Разом з тим всіляко осуджується марна жертвовність /наприклад, Хусової жінки Йоганни, фанатика Парвуса та ін./.

На шкалі морально-етичних цінностей української поезії антиподом жертвовності виступає зрада, духовне відступництво. Найвищий прояв зради усоблює традиційна постать Іуди-христопродавця /"На полі крові" Лесі Українки/. Іуда не самотній, поряд з ним постає Понтій Пілат /"Легенда про Пілата" І.Франка/, а також апостоли, деморалізовані ув'язненням і мученицькою смертю Христа /"Одержима" Лесі Українки та "Потайні учні" у версіях М.Старицького і В.Щурата/.

Глобальним і локальним проблемам національного та індивідуально-особистісного характеру у третьому проблемному колі відповідає система таких філософських антиномій, як свобода і неволя, антагонізм ідей і світоглядів /віра і атеїзм, скептицизм і фанатизм, християнство і язичництво, альтруїзм і егоцентризм та ін./, служіння громаді і мистецтву як своєрідні релігії інтелектуальної особистості і т.п. Взаємозв'язок проблем і філософських антиномій підкреслює те спільне, що є в кожному проблемному колі. На світоглядному рівні проблемно-художнього аналізу обійняті сюжети і мотиви наявні як певна суцільна традиція, при чому старозавітня і новозавітня тематика органічно діалогують одна одну. Творчо пересомислюються мотиви

псалмів /у поезіях П.Куліша, І.Франка, В.Александрова та ін./, сюжети про бурю на Генісаратському озері /І.Машура, В.Цурат/, багату вечеру /Б.Грінченко/, видіння Валтасара /М.Чернявський, М.Філянський, М.Драй-Хмара/, бенкет у царя Ірода /О.Кониський/, блудного сина /М.Вороний/, двобій Якова-Ізраїля з Богом /Моя Українка/. Одні біблійні мотиви в процесі переосмислення зазнають десакралізацію, наприклад, М.Старицький, М.Чернявський, А.Кримський і Д.Загул інтерпретують мотиви Пісні Пісень у виключно еротичному ключі. В інших випадках акцентуються езотеричні аспекти; так, проблема внутрішнього пізнання осмислюється через образ "нового Каїна" /І.Франко/, а також через містерію спорудження Вавилонської вежі /С.Причевський/.

Розгляд біблійної рецепції в трьох площинах – загальнолюдській, національній і філософсько-світоглядній – засвідчує глибоку самообутність української поезії рубежа століть і разом з тим її універсальність, який сприяв виходу на світовий рівень, забезпечував широкі можливості культурологічної комунікації. Істотна адекватність рецепції проблемно-змістового і тематико-символічного зрізів авторитетного джерела інспірована специфікою національного менталітету, наявність в ньому відповідних ідентифікаційних компонентів. Твори українських поетів рубежа століть на біблійну тематику репрезентують досить розгалужену систему художньо-світоглядних підходів, серед яких гуманістичні типи і форми переважають авторитарні.

Другий розділ /"Поетика. Жанрові і стильові особливості"/. Моделювання біблійної версії світобудови, в основі якої лежать взаємодія трьох внутрішньо самоцінних шарів буття – макрокосму, мікрокосму, трансцендентного абсолюту – здійснювалося за допомогою широких можливостей художнього слова. Дослідники сходяться на правомірності виділення у структурі Біблії епічних, ліричних і драматичних елементів; спроби жанрової класифікації виводяться з традиційного поділу біблійних книг на законодавчі, історичні, учительні і пророцькі. Для Біблії характерна визначеність образності і стилістики з метою вагомим жанрового змісту; її художній мові притаманні нарративні форми, монологи, діалоги, лексично багата синоніміка, різноманітні повтори, синтетичні й антитектичні паралелізм, анафора, алегоризм і символіка та інші засоби мистецької актуалізації змісту.

Біблійна поетика зробила вплив не лише на характер загальної рецепції старозавітних і новозавітних тем, а й на всю українську поезію рубежа століть у плані її жанрового, образного і стильового

збагачення. Відкриття глибинного змісту першоджерела неможливе без дослідження формальної досконалості мистецьких інтерпретацій Книги Книг. Сама рецепція здійснювалась у жанрах ліро-епосу, філософської поеми, медитативної лірики. Образно-стильова система, що відповідає цим жанрам, виявляла дві протилежні тенденції: стилізаторську, спрямовану до імітації різноманітних особливостей оригіналу, а також індивідуально-авторську.

Ліро-епічні жанри представлені легендою /"Юдіта", "Дебора", "Пророк" Олени Пчілки, "Самсон", "Чи дасть нам силу?", "Прокляття Рахілі" Лесі Українки, "З книги пророка Єремії", "Легенда про Пілата" І.Франка, "Провідь на горі", "Бейкет у царя Ірода" О.Коницького, "Самсон" К.Устияновича, "Бавилонська вежа", "Христос на Олімпі" С.Арчевського, "Перша жінка" Б.Грінченка, "Молох" О.Маковая, "На Голгофі" В.Мови / і притчею /у творчості І.Франка, В.Цурата, Б.Грінченка та деяких ін./ . Поетика філософської поеми вивчається на прикладі таких творів біблійної тематики, як "Смерть Каїна", "Мойсей" І.Франка, "Одержима", "Бавилонський полон", "На руїнах", "Логанна жінка Хусова", "На полі крові" Лесі Українки, "Терновий вінок" О.Маковая, "Перший музикант" В.Цурата, "Мойсей безумний" М.Голубця. Серед жанрів медитативно-зображальної лірики рецепцією біблійних мотивів позначені молитва, філософська та історико-філософська медитація, сповідь, пророцтво, інвектива.

Послідовність розгляду жанрів визначається динамікою наростання і спаду їх змістової наповненості. Легенда – жанр, чи не найбільш близький до першоджерела; водночас вона не обмежується змістом свого сюжету, виражаючи ширшу світоглядну ідею. У порівнянні з легендою притча – крок углиб в плані концентрації смислу, фабульно-колізійний аспект притчі принципово відсунутий на другий план, його функція – предикативна. Е.Соловей навіть вважає притчу чи не оптимальним філософським жанром⁵, та, думається, що філософичність притчі є багато в чому обмеженою: значно ширші художньо-виражальні та узагальнюючі можливості розкриває перед митцем жанр філософської поеми /саме тут рецепція біблійних сюжетів і мотивів набуває справді синтезуючих форм/.

Висунення глобальних філософсько-світоглядних проблем для свого осмислення органічно потребує активізації символів певної художньо усталеної системи. Звідси – орієнтація на деталізовану розробку сюжетів і мотивів, а також пов'язаних з ними жанрових структур Пи-

⁵ Соловей Е.С. Поезія пізнання: Філософська лірика в сучасній літературі. – К.: Дніпро, 1991. – С. 84.

сання. Водночас саме внаслідок глобальної всеохопності проблематики українська біблійно-філософська поема рубежа століть у плані всебічної інтерпретації свого змісту не могла обмежитися формальною активізацією символів навіть найдосконалішої системи. Сам жанровий зміст передбачав вияв авторської позиції щодо мистецько-філософського осмислення багатьох вічних категорій першоджерела, наповнення їх новою проблематикою, у якій би відбилася специфіка сучасності, категоричного заперечення старих догм і т.п. Таким чином, навіть максимально наближаючись до біблійних начал, філософська поема виявляла необмежену творчу свободу. І коли щодо жанрів ліро-епосу вона є кроком як углиб, так і вшир у плані проблемно-змістового розвитку, то наступним етапом на шляху від паралельного співіснування з біблійними структурами до поступового художнього абстрагування від них та – як остаточний результат – набуття квазібіблійної якості /жанрової, образної, стильової тощо/ виступають ліричні жанри.

Особливості поетики інтерпретації біблійних тем сумарно виявляються у двох основних тенденціях – до параболічно-притчевого типу художнього узагальнення і до стилізації як домінантного мистецького прийому. Параболічно-притчевий тип художнього узагальнення передбачає широкі можливості синтезу притчевих і непритчевих прийомів у межах одного твору, внаслідок чого досягається ефект хронотопної триєдності теперішнього, минулого і майбутнього, а також легендарного, конкретно-історичного й проблематично-очікуваного, введення різних координат етичного виміру у високий контекст вічності. Крім того, творення образів і характерів допускає об'єднання прийомів реалістичного і романтичного узагальнення, завдяки чому герой, виступаючи носієм певної ідеї або світобачення, не втрачає живих психологічних рис, що забезпечує інтелектуальну глибину і мистецьку переконливість образу.

Проблема біблійної стилізації, окреслена в основному у зв'язку з поетичними творами П.Куліша і молодомузців, виявляє нетрадиційне співвідношення формально-змістових параметрів. У найзагальнішому розумінні стилізація передбачає наповнення певної канонічної форми несподіваним, часом навіть суперечним змістом. Саме на цій несподіваності ґрунтується парадоксальний мистецький ефект.

Біблійна стилізація дає також підстави розглядати її як один із виявів наскрізного паралелізму: зображення національних типів і проблем за біблійними аналогіями, "перевдягання" у біблійні шати, з одного боку, а з другого – наявність елементів незаперечної ук-

рамізації в інтерпретаціях біблійних текстів. У зв'язку з проблемою мистецької стилізації звертає на себе увагу неоднакова насиченість творів біблійною матерією. Вона змінюється від послідовного розвитку й переосмислення різних за місткістю старозавітніх і новозавітніх тем до поступового розчинення біблійних елементів у національній проблематиці, коли безпосередній зв'язок з Писанням прочитується хіба що на рівні мовного кліше, інтонаційної асоціації тощо. Канрово-стильова єдність вичерпує свої мистецькі потенції, жанр поступово ніби поглинається стилем.

Певний образ або символ виявляє свою мистецьку життєздатність лише за умов наділеності його, крім логіко-гносеологічного змісту, потужним емоційним полем, яке впливає на чуття читача. Щодо цього навіть така багата художня система, як Біблія лишається емоційно індіферентною доти, доки ті або ті її складові не дістануть нове життя у творчій свідомості поета-деміурга, оскільки феномен поетичного образу, його всезагальність реалізується через унікальність конкретного духовного переживання.

У висновках викладені результати дослідження. Осмислення багатого змісту Біблії в контексті розвитку української поезії рубежа XIX–XX ст. засвідчує духовну глибину, філософську змістовність і високу художню результативність зустрічі-діалогу двох культур. Це зумовлене практично необмеженою творчою свободою в ідейно-естетичному освоєнні Святого Письма, відсутністю будь-яких застережень щодо змісту і форми мистецьких інтерпретацій /творів, сутлосні сакральному духові першоджерела, співіснують з різноманітними переосмисленнями і модернізаціями, часом негативістськими/ на фоні незаперечного авторитету Біблії в світоглядно-ідеологічній і морально-етичній свідомості нації.

Бездержавній українській культурі Біблія давала той шуканий ідеал і духовну підтримку, яких митці часом не знаходили в реальному житті. Справа не лише в тому, що символи єгипетського і вавилонського полону та Великої Руїни якнайбільше відповідали конкретно-історичній ситуації України протягом кількох останніх століть, а й у тому, що Писання допомагало зміцнитися у вірі як у свого Бога, який дає сили і творчу наснагу, так і в свій народ, його життєві потенції. Бона давало надію на те, що вихід з неволі буде знайдено за умов слідування Божим заповідям, і стверджувало активну діюву любов усіх до усіх /взаємно Бога, народу і пророка; Ісуса Христа, людини і людства/ як запоруку-осягнення свободи. Біблія також служила невичерпним джерелом мудрості щодо покаяння, морального самовпосконалення, пізнання істини.

У процесі творчого освоєння тематики Святого Письма на різних проблемних рівнях воно виразно окреслюється як феномен художній. Жанрово-стильове мислення українських поетів відбивало діалектику мистецьких полуктів у напрямі від прямих запозичень, наслідувань і стилізацій до переосмислень у суто літературному дусі, коли певний біблійний образ, сюжет чи мотив перетворюється на поетичну умовність з символічним підтекстом. Біблія інспірувала виникнення нових жанрових, образних і стильових виражальних можливостей, які знайшли надзвичайно плідний ґрунт в українській поезії рубежа століть; з арсеналу поезики непересічного значення набував прийом параболічно-притчевого історизму як такий, що в комплексі з іншими сприяв досягненню високого мистецького рівня художнього аналізу дійсності.

У виходженні української літератури в світовий літературний процес першорядного значення набуває феномен спільних типологічних рядів, зокрема заснованих на біблійному першоджерелі. Символи Святого Письма на рубежі стали переосмислюватися як та спільна первісна мова людства, володіння якою давало універсальний ключ до розуміння загальнолюдських цінностей і проблем. Факт багаторазового звернення митців різних часів і народів до певних біблійних міфологем, доти неодноразово опрацьованих у літературі, є свідченням потужного потягу до ствердження надетнічних духовних цінностей. Водночас шитоме змістове прирощення до контексту спільного типологічного ряду вносили лише ті твори, в яких канва вічного сюжету органічно наповнювалась оригінальним змістом /національним, філософським, інтимно-психологічним тощо/ у досвершеній художній формі, тобто, коли універсальна гармонійно урівноважувалося винятковим.

Поглиблена розробка біблійних сюжетів і мотивів в українській поезії ХХ ст. тривала до початку 30-х рр., коли почався геноцид української культури. Таким чином, на першу третину ХХ ст. припало завершення великої епохи в історії української біблійно-поетичної рецепції. На наступному етапі втрата широкого смислу Святого Письма, що в плані літературної десакралізації Книги Книг почалася з часів Відродження, ситнула свого критичного рівня. Підтримка традицій української духовної поезії і дальший їх розвиток у творах поетів діаспори при всьому своєму життєво важливому значенні все-таки відсувалися за умов фатального відриву від батьківщини; ця поезія була майже невідома в Україні. За таких умов особливого значення набували твори української класики на біблійні теми, які все-таки доходили до читача нехай і під неадекватним доєологічним за-

стараженням. Тепер, коли Біблія знов займає належне місце в українській культурі, біблійні твори Сковороди і Шевченка, Куліша, Франка і Лесі Українки та багатьох інших поетів повертають читачеві своє пізнавальне і виховне значення. А духовно-естетична цінність цих творів завжди була, є і буде незперечною.

Основні положення дисертації відбиті в друкованих працях:

1. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX – початку XX ст. // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 10. – С. 64 – 70.
2. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки /Проблемний огляд/ // Слово і час. – 1991. – № 3. – С. 28 – 36.
3. До джерел духовності // Слово і час. – 1991. – № 9. – С. 69–71.
4. До передісторії українського авангарду: Рефлексії модернізації Біблії у поезії молодозубів // Поезія русского и украинского авангарда: История, поэтика, традиции: Сб. докладов науч. конф. – Херсон, 1991. – С. 27 – 35.
5. Вісім біблійних легенд /навчальні тексти з літератури; передмова, післямова, переклад з рос., коментар/. – Пришів: Методичний центр, 1991. – 62 с.
6. Проблемно-змістова і жанрово-стильова реценсія Біблії у поезії М.Старицького // Тези доповідей і повідомлень наук. конф. "М.Старицький: творче обличчя і місце в національній культурі". – К., 1990. – С. II – 13.
7. Біблійні стилізації поезії П.Куліша і проблема національної самосвідомості // Етнічна самосвідомість: Національна культура: Тези респ. наук. теор. конф. – К., 1991. – С. 7 – 10.
8. Розвиток загальногуманістичних ідей християнства в поезії Франка у контексті національно-духовного поступу України // Чоловік, бытие, культура: Тезиси XIV Всесоюзного теоретического семинара "Мировоззрение и научное познание". – К. – Переяслав-Хмельницький, 1991. – Ч. II. – С. 61 – 62.
9. Реценсія Біблії в українській поезії: деякі історико-і теоретико-літературні аспекти дослідження // Питання літературознавства: Наук. зб. – Чернівці, 1993. – № 3 /0,7 а.а. – друкується/.
10. Поема Франка "Смерть Каїна": Езотеричний аспект проблеми пізнання // Українське літературознавство: Респ. міжвідомчий наук. зб. – Іван Франко: Статті та матеріали. – Львів, 1993. – Вип.58. – /0,5 а.а. – друкується/.

11. Вавілонський плач України /137-ий псалом в українській поетичній традиції// // Культура слова: Ресн. міжвідомчий зб. /0,6 а. а. - друкується/.

12. Біблійна тематика творчості Лесі Українки у контексті спільних типологічних рядів європейської поезії // Міжнародний симпозіум "Леся Українка і світова культура" /Луцьк, 1991, - I а.а. - друкується/.

13. Чи був Іван Франко войовничим атеїстом? /Мотиви євангельської моралі у Франковій поезії// // Слово і час /0,6 а.а. - друкується/.

14. Молитва // Українська літературна енциклопедія /0,1 а.а. - друкується/.

AB 30.129

AB 30.129